

De Nederlandse publieke discussie en de politionele akties in Indonesië
NJB 1994, p. 277

E.J. Dommering

"Ce sont les termes et non les choses qui révoltent l'esprit humaine "

Voltaire [1]

Op 17 november 1993 gelastte het Gerechtshof te Leeuwarden naar aanleiding van een klacht van een oud-militair die na WO II in Indonesië in het Nederlandse leger heeft gevochten een strafvervolging wegens smaad van Graa Boomsma, schrijver van de roman "de Laatste Tyfoon" die de politionele akties tot onderwerp heeft. Dit moet volgens het Hof gebeuren omdat de schrijver in een interview van 6 maart 1992 in het Nieuwsblad van het Noorden onder meer over Nederlandse militairen in die politionele akties heeft gezegd " Ze waren geen SS-ers, nee, ook al konden ze door de dingen die ze deden er wel degelijk mee worden vergeleken".

Hoe moet zo'n uitlating worden beoordeeld in het licht van de de Nederlandse dekolonisatiegeschiedenis en het vrije openbare debat daarover? Een onderzoek naar "verboden" metaforen en de vrijheid van meningsuiting.

De advocaat-generaal bij het Leeuwarder Hof moet op de raadkamerzitting in oktober 1993 behoorlijk tegen Boomsma te keer zijn gegaan over diens, in zijn ogen voor Nederlandse militairen beledigende, opmerkingen in het interview in het Nieuwsblad van het Noorden. Daarbij viel ook de term "onze jongens" die toch alleen maar pacificatie-akties hadden uitgevoerd. [2] Wat bijna 45 jaar na de afsluiting van de tweede politionele aktie een klucht leek te zijn, werd een serieus drama toen de raadkamer van het Hof oordeelde dat er een vervolging moest plaatsvinden. Het Hof achtte de vergelijking met SS-ers een opzettelijke aanranding van de eer en goede naam van de militairen die in Indonesië gevochten hebben, want "een telastelegging van -mede door hun omvang, systematiek en ideologische achtergrond- als onvoorstelbaar onmenselijk ervaren feiten". De volledige -in het kader van een beklag ingevolge art 12 Sv nogal stellig geformuleerde- tekst van de beschikking is te vinden in *Mediaforum*. [3] Door de beslissing van het Hof wordt de affaire Boomstra geplaatst in een recente reeks van incidenten die de nog steeds (althans aan Nederlandse zijde) beladen relatie met Indonesië in het licht stellen. De reeks begint met de nu bijna twee jaar geleden door Indonesië beëindigde ontwikkelingshulp-relatie naar aanleiding van de interventie van minister Pronk bij de Indonesische regering waarin een koppeling werd gelegd tussen het optreden van het Indonesische leger in Aceh en Oost-Timur en voortzetting van de ontwikkelingshulp. De dreiging met het wapen van de beëindiging of opschorting van ontwikkelingshulp viel bijzonder slecht aan Indonesische zijde. Daar heeft men genoeg van een ruilhandel in goed en kwaad waarvan de termen worden geijkt door de Nederlandse staat, ja... met name als dat gebeurt door de *Nederlandse staat*. Het volgende incident is het in de zomer van 1993 door het ministerie van Buitenlandse Zaken aan Poncke Princen

geweigerde bezoekersvisum. Princen is een luis in de pels van de Nederlanders en de Indonesiërs, een tussen twee pelzen heen en weer springende luis als het ware. Als dienstplichtige uitgezonden tijdens de politionele akties liep hij over naar het Indonesische republikeinse kamp, omdat hij geen ordehersteller in een Nederlandse kolonie wilde zijn, maar participant in wat hij -terecht- zag als historisch de juiste vrijheidsstrijd: de stichting van een onafhankelijke soevereine Indonesische staat. De "onze jongens" kunnen hem om die daad, in hun ogen verwerpelijke deserte, wel vreten. Een dienstplichtige CPN-er die onderdook voor zijn opkomst voor de diensplicht en die later vocht aan de kant van de Republiek, maar door de Nederlanders werd gepakt, kreeg maar liefst zeven jaar gevangenisstraf. [4] Tijdens de akties circuleerden er gruwelijke sprookjes onder de Nederlandse militairen dat Princen vaderlanders had helpen neerschieten. Ger Vaders, oud-hoofdredakteur van het Nieuwsblad van het Noorden en oud-gegijzelde van de Molukse treinkaping in Wijster, heeft dit in het boekje "De Verliezers" in kaart proberen te brengen. In een gesprek met Princen zegt hij: "Het populaire verhaal in die tijd over jou (Princen) is dat jij in Nederlands uniform langs de kant van de weg op de Puncak stond te liften, met een Lee Enfield aan je schouder, en dat als er iemand stopte, er een strot vuur van de verborgen TNI (het Indonesische republikeinse leger) kwam. Zelfs ver weg op Midden-Java, waar ik toen zat, hoorde je dergelijke horror-stories". Princen antwoordt dat het niet erg voor de hand lag om langs de weg te staan liften als het hele Nederlandse leger je zocht. [5] In de Indonesische pels (Princen woont sedert zijn overstap naar de republikeinse kant in Indonesië) is Princen de mensenrechten voorvechter geworden die stelling neemt tegen bijvoorbeeld het gewelddadig ingrijpen van het Indonesische leger in Oost Timor en Aceh en daarvoor op het internationale forum van de VN (met succes) aandacht vraagt.

Bij zijn visumaanvraag voor Nederland sprong hij bekwaam tussen beide pelzen heen en weer. Het Ministerie van Buitenlandse Zaken weigerde onder druk van de oud-Indiëstrijders een bezoekersvisum (tijdens de vakantie van de minister die later liet uitlekken dat het bij zijn aanwezigheid wel zou zijn verleend, maar de beslissing niet meer had durven teruggedraaien wegens de te verwachten maatschappelijke repercussies). Het bezoek van de delegatie van het Nederlandse parlement in januari van dit jaar leidde tot een discussie of dat, ethisch gezien, wel was toegestaan in verband met de Aceh en Oost Timor kwestie. Er moest in elk geval met Princen worden gesproken. Daar had de delegatie niet onmiddellijk oren naar, maar zij moest tot haar verbazing bevinden dat de Indonesische Minister van Buitenlandse zaken Alatas, die ("waarachtig", zou de schrijver A. Alberts zeggen) nog vloeiend Nederlands bleek te spreken, op eigen initiatief over het onderwerp begon. De parlementariërs verklaarden achteraf verrukt aan de pers dat Alatas "een groot kenner van de materie" was, en dat ze op een "bijna filosofische manier" over het onderwerp van gedachten hadden gewisseld. Het geluid van Princen klonk wat heser. Hij vond dat hij het visum voor het bezoek aan Nederland alsnog moest krijgen; dat zou dan tevens een erkenning door de Nederlandse regering zijn dat zij bij de politionele akties fout zou zijn geweest. [6]

Wat waren de politionele akties precies en hoe moeten zij in een historische kontekst worden geplaatst? Om de lading in de Nederlands-Indonesische relatie te kunnen peilen, zullen wij de thermometer wat dieper in het vat van de geschiedenis moeten steken. Dat geeft ons dan ook de gelegenheid om de maatschappelijke en historische kontekst van de gewraakte uitlating van Boomsma beter te beoordelen.

De twee politionele akties; een kort historisch overzicht [7]

De politionele akties zijn geen orde- of politiematregelen geweest maar een omvangrijke guerrilla

oorlog die een voorafschaduwing vormden van hetgeen ons in de jaren zestig van deze eeuw nog in Vietnam te wachten stond.

Uitroepen van de Republiek Indonesia

Japan capituleerde op 15 augustus 1945, kort nadat twee atoombommen boven Japans grondgebied tot ontploffing waren gebracht. De theorie over de enorme hoeveelheid vrijkomende energie bij kernfusie bleek te kloppen: In een worp werd een hele stad weggevaagd. Twee dagen later in Jakarta, proclameerden twee kopstukken uit de revolutionaire beweging, Sukarno en Hatta, in de vroege morgen de Indonesische republiek. Sukarno voerde de daad uit door een de avond daarvoor opgestelde tweeregelige tekst voor te lezen: "Wij, het volk van Indonesië, roepen hierbij de onafhankelijkheid van Indonesië uit. Zaken betreffende de overdracht van de macht, enzovoort, zullen zo spoedig mogelijk en met de nodige zorg worden uitgevoerd". Boomsma laat daarna in zijn boek een massa in gejuich uitbarsten. De Australische historicus, Ricklefs, schrijver van het gezaghebbende "A History of Modern Indonesia", heeft het over een relatief kleine groep ten overstaan van wie die verklaring werd voorgelezen. Wel zongen zij na het lezen van de verklaring het volkslied "Indonesia raya" en hesen zij de verboden rood-witte vlag van de republiek. [8] Het is niet erg waarschijnlijk dat Hatta en Sukarno (door velen lang gezien als een collaborateur die met de Japanners tijdens de bezetting had samengewerkt) op dat tijdstip reeds grote massa's op de been konden brengen. Los daarvan, vind ik dramatischer een proclamatie van twee regels die s'ochtends vroeg in een voortuintje met enkele getrouwen erbij wordt uitgesproken. Voor de Indonesiërs begint bij die "non-gebeurtenis" de jaartelling van hun republiek: 17 augustus is de nationale feestdag. Niet 27 december, wat in de Nederlandse jaartelling de datum in het jaar 1949 is van de "sovereiniteitsoverdracht" van Nederland aan de Indonesische republiek. Aan deze datum komt in de Indonesische geschiedsbeleving geen bijzondere betekenis toe, omdat daar, waar geen soevereiniteit was, geen soevereiniteit behoefde te worden overgedragen.

Dramatischer nog is wellicht de tweede zin van de verklaring: "Zaken betreffende de overdracht van de macht, enzovoort, zullen zo spoedig mogelijk en met de nodige zorg worden uitgevoerd." Stond de eerste zin voor de stichting van een republiek van volken die over duizenden eilanden verspreid wonen (Multatuli's gordel van smaragd), de tweede staat voor die ruim drie jaar durende guerrilla oorlog die in de Nederlandse geschiedenis wordt aangeduid als "de politionele akties".

De eerste politionele aktie

Nadat de Japanners hadden gecapituleerd, begon voor de Nederlanders en andere Europeanen die door de Japanners tijdens de bezetting van Indonesië in kampen waren geïnterneerd ("de Jappenkampen"), de vermoedelijk afschuwelijkste periode van hun leven. In de militaire termen van WO II waren zij "bevrijd", maar in de politieke termen van de bevrijding van Indonesië waren zij de potentiële (immers voortgezette) overheersers. De Japanse gevangenis waarin zij gedurende een aantal jaren psychisch en lichamelijk waren uitgeput, vaak ook mishandeld en vernederd, werd -inclusief de gehate "Jap"- hun beste bescherming tegen de Indonesische bevolking die zich van de Europese aanwezigheid wilde ontdoen. Het slachtoffer zocht bij de beul bescherming tegen de rechter. Deze periode staat bekend als de bersiap periode, de periode van de revolutie (bersiap betekent zoiets als "wees paraat") waarin geen enkele Europeaan zijn of haar leven in Indonesië zeker kon zijn. In dit machtsvacuüm hebben, na de Japanners, korte tijd de Engelse bezettingstroepen voorzien. Die hadden echter hun eigen problemen in India en Maleisië. En zo hernam Nederland geleidelijk de macht in de weer in bezit genomen kolonie.

Aan Nederlandse zijde bestond niet het inzicht dat Indonesië een zelfstandige staat zou moeten

worden, al gloorde al wel het besef (dat later zou uitgroeien tot de "uniegedachte") dat Indonesië een eigen positie binnen een Nederlands "Common wealth" moest krijgen. In de bekende 7 december toespraak in 1942 van de koningin was een voorzichtige passage van die strekking opgenomen, nadat het kabinet Gerbrandy de onafhankelijkheid had afgestemd. [9] In die gedachtengang moest allereerst de orde in de kolonie worden hersteld en diende deze te worden bevrijd van wat door een meerderheid (politiek links en met name de CPN dacht daar geheel anders over) werd gezien als een verzameling communisten, collaborateurs met de Japanse bezetter, en rampokkers (oproerkraaiers). Nederland diende de in nood verkerende kolonie zo spoedig mogelijk "te hulp" te snellen [10], en daarvoor werden in Nederland direct na de bevrijding van de Duitse bezetter oorlogsvrijwilligers (de zogenaamde OVW-ers) geworven met affiches waarop de Nederlandse leeuw in soldaten-uniform met een trompetje boven op de wereldbol staat ("zie de wereld, pak aan in Indië, neem dienst"). Voorts werd de wederopbouw van het Koninklijke Nederlandse Indische Leger (KNIL) ter hand genomen. Al in maart 1946 arriveerden de eerste OVW-er bataljons op Java. [11] De eerste dienstplichtige divisie, naar de toespraak van de koningin, 7 december divisie genaamd (de naam geeft aan met welke hooggestemde hulpverleningsgedachten de Nederlandse overheid was bezielde), landde eind 1946. In diezelfde periode was een ontwerp akkoord in een schoolgebouwtje in Linggajati (niet ver van de Noordkust van Java) met de republiek gesloten dat een wapenstilstand afkondigde, de Unie vorm gaf, en een zelfstandig Indonesië in een Nederlandse federatief koninkrijk in 1949 voorzag. [12] De republiek heeft de uitvoering van dit akkoord dat niet de gewenste onafhankelijkheid bevestigde van meet af aan gesaboteerd, en er voornamelijk een adempauze in gezien om krachten te verzamelen. Aan Nederlandse zijde lag het akkoord politiek zwaar op de maag; voor de rechterzijde was het onaanvaardbaar. [13] Toch werd het 25 maart 1947 in geamendeerde vorm in Batavia in paleis Rijswijk ondertekend.

Geleidelijk aan escaleerde de situatie en toen de economische belangen van de Nederlandse ondernemingen ernstig gevaar begonnen te lopen viel het besluit van het Kabinet Beel om een politionele aktie te starten. Dat werd de eerste politionele aktie, een jungle-veldtocht die van 21 juli 1947- 5 augustus 1947 plaatsgreep. "Politioneel" is een fantastische omschrijving voor de troepenmacht die toen aan Nederlandse zijde stond opgesteld: inclusief het KNIL, meer dan 120.000 man. De historicus Fasseur stelt terecht dat de historische vraag waarom de reconstructie van het oude koloniale rijk is mislukt, achteraf minder interessant is dan die "hoe ontredderd en verwoest Nederland in zo korte tijd tot een ongekeerde krachtsinspanning in zijn vroegere kolonie bereid en in staat was". [14] De aktie had een beperkt doel, namelijk om de Nederlandse economische belangen veilig te stellen en zij heette daarom Operatie Produkt. Dat was zeker niet de wens van de militaire bevelhebber generaal Spoor die de meer omvangrijke akties "Amsterdam" en "Rotterdam" die tot beëindiging van de macht van de republiek konden leiden, had willen uitvoeren. De politieke en militaire leiding van de republiek zetelde in Yokyakarta, en naar het voorbeeld van de Romeinse senator Cato riep Spoor voortdurend "Ceteram censeo Djocjakartum delendum esse". Korte tijd heeft er nog een alternatief aktieplan Cato gecirculeerd, maar de militairen kregen, zoals zo dikwijls (generaal Schwartzkopf had in de Golfoorlog ook wel willen doorstoten naar Baghdad) van de politici niet hun zin: het bleef Produkt. [15]

De tweede politionele aktie

Mede onder internationale politieke druk werd op 18 januari 1948 in de haven van Batavia aan boord van het Amerikaanse schip "Renville" een nieuw bestand gesloten. De aktie had -met beperkt verlies van manschappen [16] wel de beoogde produktveiligheid gebracht, maar niet de gehoopte orde en rust. Het liet Nederland in Indonesië achter met een enorme troepenmacht en een gefrusteerde legerleiding die het gevoel had dat het karwei niet was afgemaakt. Ook in Nederland had het de rechterzijde niet behaagd dat Yokyakarta niet was bezet, en was er al in

augustus 1947 (in de periode dat het actieplan Cato opkwam) druk op de regering uitgeoefend door te zetten. De Jong meldt dat oud- premier Gerbrandy in die periode zelfs een staatsgreep heeft overwogen. [17] De regering bleef heftig verdeeld om de eerste politieke actie af te maken en vreesde vooral dat de politieke druk op het forum van de VN om de republiek te erkennen en militaire interventies te staken, te groot zou worden. De onderhandelingen met de republiek vlotten echter niet. Wel werd de gouverneur-generaal Van Mook, die te eigenmachtig optreden in de onderhandelingen met de republiek werd verweten en die door sommigen zelfs als de verkwanselaar van de kolonie aan de Indonesiërs werd gezien, vervangen door Beel die eerder als "gedelegeerde van het opperbestuur" naar Indonesië was afgevaardigd. Hoewel Beel aanvankelijk tegen hernieuwd militair optreden was, veranderde hij radikaal van standpunt, toen op 18 september 1948 een communistische opstand op Midden Java in Madiun uitbrak en een volksfront regering werd uitgeroepen. Beel vreesde een erkenning van de communistische volksfront-regering door Moskou, en drong in een vertrouwelijke brief van 20 september aan minister Sassen aan op militaire actie. [18] Dit speelde zich af tegen de zich internationaal aftekenende koude oorlog: wanneer Nederland te velde zou trekken tegen het oprukkend rode gevaar, zou haar dat een uitstekende militaire legitimatie op het internationale forum verschaffen. Dit politieke wapen sloeg de republiek de Nederlandse regering uit handen door de communistische opstand snel te onderdrukken. Fasseur noemt de Madiunse opstand achteraf een politiek "godsgeschenk" voor de republiek. [19] Maar psychologisch was er een barrière genomen. En er werd ook nog wat geblunderd. Op de meeste dramatische momenten in het verloop der gebeurtenissen gaan menselijke fouten onderdeel uitmaken van de grote causale keten van de geschiedenis. Een laatste Nederlands ultimatum in de onderhandelingen met de republiek gericht aan het adres van Hatta werd op 16 december door Den Haag naar Beel getelegrafeerd met het verzoek dat ogenblikkelijk door te geven. Deze wachtte er mee tot 17 december, laat in de middag. Wel verbond hij toen de korte termijn van 24 uur aan het aflopen van het ultimatum. Dat was een onredelijk korte termijn vond de toenmalige premier Drees. Er kwam geen reactie meer. Het kabinetsbesluit was niet meer terug te draaien [20] : Op 19 december 1948 startte de tweede politieke actie die tot 5 januari 1949 zou duren. Dit werd Operatie Kraai die in Spoor's dagorder van 18 december 1948 werd aangeduid als het voltrekken van de "laatste acte". [21]

Militair was zij even omvangrijk als de eerste, maar aanzienlijk grimmiger omdat zij, meer nog dan de eerste, het karakter had van een politieke guerrilla waarin er niet twee partijen (de legers), maar drie partijen zijn (de legers en de politiek vijandige bevolking). Het militaire doel: het innemen van Yokyakarta, werd vlot, nl. op 19 december, bereikt. De regeringsleiders werden gevangen genomen en afgevoerd naar Brastagi op Sumatra, gelegen niet ver van Medan, en vrijwel in elk touroperator programma van Sumatra opgenomen omdat er een mooi oud plantershotel ligt. Maar de guerrilla woedde voort. Er werden aanzienlijk meer verliezen geleden.

Politiek was zij een catastrofe. De tactiek was om te profiteren van het kerstreces van de Veiligheidsraad en in de tussentijd een snel militair succes te behalen, om vanuit een fait accompli internationaal te kunnen onderhandelen. [22] Daar kwam geen spaan van terecht. De Veiligheidsraad, die op dat moment in Parijs vergaderde, was op 17 december met kerstreces gegaan, maar hij zat op 22 december 1948 mooi weer op het podium van de grote theaterzaal van het Palais Chaillot aan de Seine-oever in vergadering bijeen in een zitting, die de diplomaat De Beus er een om nooit te vergeten noemt [23] : "Er viel een doodse stilte toen de president van de Raad de Nederlandse delegatie uitnodigde de voor haar gereserveerde plaats in te nemen. Voor ons als niet-raadslid was overeenkomstig het gebruik een plaats gereserveerd aan de uiterste rechterpunt vanuit de zaal gezien, waar we dus helemaal in het (verdom)hoekje van het toneel zaten met het gevoel dat we er bijna afgedrukt werden. Deze fysieke omstandigheden verhoogden de indruk dat Nederland daar op het wereldtoneel in het bekaagdenbankje zat. Dat

werd in de komende dagen nog erger, toen het ene na het andere Aziatische land als belanghebbende partij/niet-lid van de Raad het woord vroeg". Alle leden spraken een vernietigende veroordeling van de aktie uit, die algemeen als een schending van het Renville-bestand werd gezien. Tot heftige verontwaardiging van de Nederlandse delegatie, en ook wel de leden van de Raad, ging de Australische afgevaardigde zo ver om te zeggen dat hetgeen Nederland tegen de republiek had gedaan erger was dan hetgeen Hitler tegenover Nederland had gedaan. [24] Neen, dat was niet netjes van de Australische afgevaardigde.

Van januari 1948 tot mei 1949 werd er onderhandeld over een politiek akkoord. In de tussentijd ging -in een militaire patstelling tussen TNI en het Nederlandse leger- de guerrillastrijd voort. In mei 1949 kwam het Van Rooijen-Roem akkoord tot stand waarmee de onafhankelijkheid van Indonesië werd bezegeld. Op 27 december 1949 vond in het Paleis op de Dam de soevereiniteitsoverdracht plaats. Daarmee kwam een einde aan Nederland als koloniale wereldmacht en een einde aan de vermoedelijk meest omvangrijke militaire operatie die dat land ooit op eigen kracht tot stand had gebracht: een politionele aktie, een ordemaatregel.

De politionele akties en het recht; de uitzending van dienstplichtigen, desertie, en de Excessennota

Ik kan in het kader van dit artikel niet bogen op een uitputtend onderzoek naar de verschillende juridische aspecten van de politionele akties. Een steekproef van de jaargangen 1946-1950 van een algemeen juridisch forum zoals het NJB leert dat de politionele akties daarin nauwelijks aan de orde zijn geweest. Men schreef over Duitse oorlogsmisdrijven en de Noodwet Indonesië die van een voortgezette staatkundige relatie uitging.

Hoe is het juridisch mogelijk geweest dat Nederland een dienstplichtig leger van 100.000 man in minder dan een jaar op de been kon brengen om in de Indische archipel een politiek uitzichtloze en militair afschuwelijke guerrilla oorlog te gaan voeren? Het ging niet zonder slag of stoot. De periode kenmerkte zich door manifestaties pro (het door Gerbrandy aangevoerde, vooral in de zomer 1947 roerige Comité Rijkseenheid) en contra (b.v. de grote algemene werkstaking van 25 september 1946 bij het scheep gaan van de eerste troepen). De linker en de rechterzijde in de politiek stonden scherp tegen over elkaar.

Er stapte een groot aantal vrijwilligers (de OVW-ers) blijmoedig van de ene oorlog in de andere: in totaal werden het er ruim 25.000. Hoewel aanvankelijk werd gedacht dat het OVW-er aantal voldoende zou zijn, moest spoedig een beroep op dienstplichtigen worden gedaan: dat werden er zo'n 95.000. [25] En die gingen niet vrijwillig. Het verhaal van de dienstweigeraars en deserteurs is terug te vinden in de in bleke drukletter gestelde brochure nr. 33 uit 1977 van de Bond van Dienstplichtigen, geschreven door B. Dankbaar onder meer aan de hand van een onderzoek in het Militair Rechterlijk Tijdschrift. Ik volg mede deze studie. [26]

Uitzending van troepen

Allereerst moet geconstateerd worden dat de wettelijke basis voor de uitzending en het voortgezet verblijf van de dienstplichtigen in Indonesië bijzonder wankel is geweest. Bij de Grondwetsherziening van 1887 werd de regeling van de krijgsmacht uit de Grondwet naar de wet overgebracht, maar werden wel enige regels ter waarborging van de belangen van de dienstplichtigen in de Grondwet opgenomen. Art 184 hield in dat dienstplichtigen niet zonder hun toestemming naar de koloniën mochten worden gezonden. De regering had een ander

voorstel gedaan, nl. dat dienstplichtigen krachtens een wet naar de koloniën konden worden gestuurd, maar deze bevoegdheid (door de staatsrechtgeleerde Buijs een "buitengewoon recht" genoemd) stuitte op grote weerstand in de 2e Kamer, en het voorstel haalde het niet. [27] Dat grondwetsartikel, dat dus een bijzondere bescherming van de belangen van de dienstplichtigen beoogde, kon in 1944, aldus de staatsrechtgeleerde Kranenburg "de Londense regering niet weerhouden een K.B. uit te vaardigen, krachtens hetwelk dienstplichtigen naar de overzeese gebieden konden worden uitgezonden". [28] "Staatsnoodrecht!" zet Kranenburg er met een uitroep teken bij, en inderdaad: Kon dat besluit nog een basis zijn om, na de capitulatie van Japan, een omvangrijke troepenmacht te zenden naar Indonesië, dat na diezelfde capitulatie, de onafhankelijkheid had uitgeroepen? In de staatsrechtliteratuur wordt die vraag niet beantwoord. [29] In 1946 vond de regering zelf het kennelijk een onvoldoende basis, want toen werd alsnog het oorspronkelijke Grondwetsartikel voorgesteld dat uitzending "niet dan krachtens een wet" mogelijk was. Nadat die wijziging van de Grondwet was aangenomen, werd de noodzakelijke wet op 4 augustus 1947 in het Staatsblad (H 239) gepubliceerd, dus ruim nadat de dienstplichtigen in Indonesië waren gelegerd; zij werd van kracht precies op de dag dat de eerste politonele actie was voltooid. In het slotartikel III van deze wet staat namelijk de hoofdregel dat de wet alleen voor de toekomst verbindt en wordt tegelijkertijd het K.B. van 22 juni 1944 ingetrokken. Ergo: de periode vanaf de eerste uitzending tot aan 5 augustus 1947 is staatsrechtelijk slechts gedekt geweest door een dubieuze toepassing van een Londens besluit in strijd met de Grondwet. Er was in de periode van de uitzending van de eerste troepen een aktievoerder Johan W. Pootjes, uitgever van het blad "de Vredestichter", die dienstplichtigen op de ongrondwettigheid van het Londense besluit opmerzaam maakte [30], maar tot ernstige juridische verwickelingen voor de regering heeft het klaarblijkelijk niet, ook niet achteraf, geleid. Dat is een opmerkelijk feit als je dat vergelijkt met het bataljon advocaten dat tegenwoordig in stelling wordt gebracht, wanneer de overheid iets in strijd met de Grondwet dreigt te doen.

Desertie

Veel dienstplichtigen gingen niet vrijwillig en velen trachtten zich te onttrekken, hetzij door onder te duiken hetzij door een beroep te doen op gewetensbezwaren. De familiedrama's, de protest bijeenkomsten, de scherpe reacties van de overheid- zij roepen het beeld op van de protesten van de Amerikaanse dienstplichtigen die niet naar Vietnam uitgezonden wilden worden. Naar schatting zijn er 2600 deserteurs tot vier á vijf jaar gevangenisstraf veroordeeld, maar in feite zijn er veel meer ondergedoken geweest. [31] Degenen die zich trachtten te onttrekken werden opgesloten in het grimmige "depôt Schoonhoven", en -als ze zich niet alsnog bedachten- door de Rotterdamse Krijgsraad berecht. In hun verdediging werd voorzien door de reserve-officier dr. mr. dr. W. Schuurmans Stekhoven, later een markant lid van de Haagse balie (waar hij zonder uitzondering met zijn volledige titelatuur werd aangeduid), die nog enige psychologisch-juridische analyses het licht heeft doen zien, waarin hij onder meer het streekgebonden karakter van de deserties meende te kunnen aantonen. [32] Na hun berechting werden ze dikwijls overgebracht naar gevangenen waar ook NSB-ers en Duitse oorlogsmisdadigers hun straffen uitzaten.

Excessen

Van generaal Spoor is de uitspraak bekend: "Ik stel er nog steeds prijs op commandant van een leger te zijn, en geen directeur van een schiettent". [33] Dat neemt niet weg dat in Indonesië het geweld losbarstte, niet alleen door het militaire optreden op zichzelf genomen, maar ook in de kontekst van een revolutionaire strijd. Het leger bevond zich in een schiettent. De schattingen van de militaire verliezen aan Nederlandse zijde over de hele periode vanaf de bersiap-periode variëren, maar het zullen er ettelijke duizenden zijn geweest. De Jong noemt een schatting voor de verliezen van de TNI (het republikeinse leger) in de periode 1945-1949 van 100.000

betrouwbaar. [34] In de bersiap-tijd zijn er onder de Nederlands(-indische) bevolking vele duizenden slachtoffers gevallen. Onder de Indonesische burgerbevolking moeten het er in de periode 1945-1949 tienduizenden zijn geweest, het zij herhaald niet alleen door militair optreden maar ook als gevolg van een gewelddadige revolutionaire situatie. [35] Voorts zijn er door Nederlandse Bijzondere Krijgsraden tegen gevangen genomen "terroristen" en TNI soldaten een onbekend aantal doodvonnissen geweest. [36]

Het Nederlandse leger was in deze revolutionaire oorlog niet alleen met een militaire operatie bezig maar ook met een politieke zuiveringsactie. [37] De TNI paste de tactiek van de verschroeide aarde toe, het Nederlandse leger brandde politiek verdachte kampungs plat. De militaire eenheden werden vergezeld van speciale troepen die politieke krijgsgevangenen maakten waarop derdegraads verhoren werden toegepast; derdegraads is een nette term voor fysieke geweldpleging, inclusief de brandende sigaret in de huid en de stroom in de geslachtsdelen. De militairen die dit, en ander soort geweld, zoals de executies van burgers zonder enige vorm van proces ("op de vlucht neergeschoten"), verkrachtingen (en in navolging van de tweede zin van de onafhankelijkverklaring gelezen door Sukarno zou ik er aan toe kunnen voegen: enzovoorts) hadden meegemaakt, konden dat verhaal niet kwijt bij hun terugkeer in Nederland. Van Doorn en Hendrix vertellen dat zij het manuscript voor hun studie over het geweld bij de politionele acties al in 1952 gereed hadden, maar het niet gepubliceerd konden krijgen. En hun getuigenis staat niet op zich zelf. Binnenskamers werd er wel door oud-dienstplichtigen tegenover hun familieleden over gepraat. Boomsma had zo'n vader in de huiskamer zitten en dat is ook de inspiratie voor zijn boek geweest. [38]

In januari 1969 barstte de bom toen de psycholoog Hueting zijn ervaringen in de VARA uitzending "Achter het Nieuws" vertelde. Het was de periode van de Vietnamdemonstraties met de leuzen "Johnson moordenaar" (met de door de Groningse filosoof Delfgaauw aangebrachte verfijning "volgens de normen van Neurenberg"), door het Nederlandse Openbare Ministerie geschikt geacht voor een vervolging wegens de belediging van een bevriend staatshoofd. Het was in de woorden van Anil Ramdas in de Den Uyl lezing van 1993 voor Nederland een "koloniaal rampjaar", wegens de zich in dezelfde periode voordoende politieke onrust in Suriname en de Antillen. [39] Bovendien: het Nederlandse moralisme werd, aldus Van Doorn en Hendrix, in het hart getroffen. [40] De regering moest volgens het parlement opening van zaken geven. Dat werd de zogenaamde Excessennota, die al op 3 juni 1969 aan de Tweede Kamer werd aangeboden. [41]

De Excessennota

De Excessennota bevat een nauwgezette weergave van hetgeen er uit de archieven omtrent het Nederlandse militaire geweld kon worden opgediept, inclusief een overzicht van de beslissingen die door Krijgsraden werden genomen en de artikelen die in de betrokken periode in de Nederlandse pers zijn verschenen. Het is een omvangrijk overzicht, maar Van Doorn en Hendrix concluderen in hun kort nadien gepubliceerde studie (waar ineens belangstelling voor was) dat het overzicht zeer onvolledig was. [42] De discussie in de Kamer zou zich dan ook voor een deel concentreren op de vraag of dit "het topje van de ijsberg" was. De regering vond van niet. Premier de Jong bood de Nota aan met een voor de militairen verzoenende toelichting volgens het adagium "à la guerre comme à la guerre": in de oorlog gaat het er hard aan toe, en gegeven dat feit was het optreden natuurlijk niet altijd even fraai geweest, maar niet excessief. [43] De discussie concentreerde zich voor een deel op wat bekend is geworden als de "Zuid-Celebes affaire", de periode van december 1946-februari 1947 dat kolonel Westerling (bijgenaamd "de Turk", omdat hij uit een Turkse vader was geboren) aldaar naar eigen inzichten de orde had hersteld, waarbij tienduizenden slachtoffers waren gevallen. Dat verhaal was niet nieuw, omdat al

in 1947 door een commissie onder voorzitterschap van mr K.J.L. van Enthoven aan de regering had gerapporteerd. Dat rapport was toen in de Tweede Kamer besproken. Hoewel de Commissie een aantal geweldsexcessen constateerde, is haar eindoordeel dat de, toen in dit gebied bestaande, situatie van rebellie en terreur effectief was onderdrukt. De Tweede Kamer leerde uit de Excessennota voor het eerst dat er nadien in 1954 een tweede rapport was aangeboden door een commissie, die al in 1949 aan de slag was gegaan, en die bestond uit Mr C.v. Rij, mr W.H.J. Stam, en mr F.A. Groeninx van Zoelen (die later niet meetekende). De Commissie kwam tot andere conclusies en had scherpe kritiek op de rol van de verantwoordelijke hoogste autoriteiten in Nederlands-Indië, die standrechtelijke executies door militairen hadden toegelaten. In de woorden van de Commissie: "dat deze autoriteiten tenslotte hebben toegelaten en goedgekeurd, zoal niet bevolen, dat een duidelijk niet-militaire, in een rechtsstaat met waarborgen omringde, taak onder het begrip "militaire aktie" werd gebracht". [44]

De Zuid-Celebes affaire is echter niet de enige zaak waarover de Nota rapporteert. De uit de archieven opgediepte zaken beslaan 58 pagina's, het overzicht van beslissingen van Krijgsraden in Nederland en Indonesië 75 pagina's. [45] Uit het overzicht van berechtingen blijkt dat de plunderingen van "lichte aard" waren geweest, geweldpleging was voorgekomen bij "individueel (niet organiek)" optreden bij fouilleringen, huiszoekingen en verhoren, en ernstige geweldsmisdrijven (inclusief moord en doodslag) bij vluchtpogingen van een verdachte, "optreden tegen een zich in de verboden tijd op straat bevinden, zulks om een voorbeeld te stellen", en "optreden te midden van min of meer chaotische toestanden tegen extremisten, terwijl de schuldige verstoken was van afdoende instructie". [46]

In de Kamer voelde een meerderheid niet voor nader onderzoek. De ergste feiten waren bestraft, zij het vaak mild (zeker vergeleken bij de desertie). Men moest toch begrip hebben voor de moeilijke omstandigheden waaronder het leger had moeten opereren en achteraf niet te streng oordelen. Het kamerlid Diepenhorst geraakt tot deze slotconclusie nadat hij blijkens de Handelingen gezegd heeft: "De daden zijn soms afschuwelijk. Als een jongetje van zeven jaar zijn vader ziet neerknallen vergeet hij dat nooit meer. Het is pijnlijk te lezen dat met behulp van elektrische stroom is verhoord. Verruwing trad onloochenbaar op.(...) De gehanteerde strafmaat kan buitenstaanders soms verbijsteren. De stafmaat in een enkele zaak kan deskundigen zelfs bevreemden". [47] Het CHU kamerlid Mellema zag een lichtpunt in het feit dat een drietal mariniers (met een onberispelijke staat van dienst), die wegens insubordinatie waren veroordeeld, omdat zij geweigerd hadden een dienstbevel om een kampung in brand te steken op te volgen, aangezien zij de militaire noodzaak daarvan niet inzagen, uiteindelijk toch maar gratie hadden gekregen. [48] Het gaat hier om een affaire die destijds de publieke opinie nogal in beroering heeft gebracht. Het Hoog Militair Gerechtshof had, met bevestiging van wat het de "brandstichtingssententie" van de Krijgsraad noemt, de beklagden tot twee en een half jaar gevangenisstraf veroordeeld, omdat "juist onder de huidige tijdsomstandigheden de uiterste discipline en tucht in de militaire dienst geëist mag worden". Annotator Röling trekt in zijn noot een vergelijking met het platbranden van woningen in Putten door de Duitsers in WO II, maar vindt dit geval uiteindelijk niet vergelijkbaar, en de beslissing van het HMG gerechtvaardigd. Dat vindt ook een commentator in het NJB. [49] Er heeft altijd een grote kloof bestaan tussen juridische ongehoorzaamheids-theorie en juridische ongehoorzaamheids-praktijk. De publieke opinie dacht er anders over. Onder druk daarvan werden de veroordeelden op 30 december 1948 in vrijheid gesteld. Op 22 april 1949 werd hen gratie verleend. [50] Volgens het kamerlid Mellema (t.a.p.) konden "met dit voorbeeld de beschuldigingen van het niet diligent zijn van het parlement zonder meer worden weerlegd". Toch mooi, als je op 11 augustus 1947 (het tijdstip van de daad) midden op Oost Java weigert de huizen van burgers in brand te steken, en op 1 juli 1969 (het tijdstip van de Kamerzitting) neemt een CHU kamerlid in Den Haag het voor je op.

In de Tweede Kamer is ook het punt van de oorlogsmisdrijven aan de orde geweest. Daarover kon de Regering kort zijn. Het door de regering op dat moment voorbereide wetsontwerp tot aanpassing van het oorlogsstrafrecht (en de verlenging van de verjaringstermijn) had alleen betrekking op tijdens WO II begane feiten, en voor het overige slechts betrekking op de toekomst. [51] Voorts was daar de Amnestie ordonnantie, ter uitvoering van het Van Royen/Roem akkoord, waardoor degenen die werden vervolgd of reeds waren veroordeeld voor misdaden die een duidelijk uitvloeisel waren van het politieke conflict tussen Nederland en de Republiek, buiten vervolging werden gesteld, of van straf werden ontheven. De regering had een ruime uitleg aan de ordonnantie gegeven. [52] Die uitleg was overigens niet zo ruim dat ook de bestrafte deserteurs er onder vielen, want dat voorbeeld moest blijvend worden gesteld, omdat, in de woorden van de Minister van Justitie in 1950, "deze uitzending buiten Nederland best weer kon gebeuren". [53]

Op 3 juli 1969 werd de Excessennota door de Tweede Kamer "voor kennisgeving aangenomen" zoals dat in het jargon heet. De moties van links waarin om meer onderzoek werd gevraagd, werden verworpen.

De politionele akties en de vrijheid van meningsuiting: veheerlijking, verzwijging, protest, en repressie

Deze inleiding, die misschien wat lang lijkt, maar, gelet op de omvang van de geschiedenis en het bronnenmateriaal daarover nog heel beknopt is, stelt ons al beter in staat de SS- zinsnede die het Hof Leeuwarden in het verkeerde keelgat is geschoten, van de juiste historische lading te voorzien. Hoe ging de publieke opinie met dit stuk geschiedenis om? Dit is een gecompliceerd verhaal. Laat ik niettemin een poging wagen, zonder enige volledigheid te pretenderen. Uiteraard zal daarbij het accent liggen op wat ik in mijn inleiding "de verboden metafoor" heb genoemd. Ook zullen de verschillende vormen van repressie speciale aandacht krijgen.

Repressie in de kolonie

De politionele akties hebben in zoverre een verbinding met de vooroorlogse geschiedenis van de kolonie dat de staatsorde aldaar in de twintigste eeuw gekenmerkt werd door een toenemende politieke repressie. En als je verder terug wilt grijpen zijn dat de Aceh oorlogen, waar het KNIL haar guerilla-kennis heeft opgedaan. [54] Wat de meningsuitingen betreft, kende de toenmalige Indische strafwet een art.153 bis dat uitingen van gezagsondermijning strafbaar stelde, een bepaling die volgens Mohammed Hatta (lid van de latere Republikeinse regering) voornamelijk tegen Indonesiërs werd gebruikt. Toen hij in maart 1928 in Nederland voor de Haagse Rechtbank (die hem overigens vrijsprak) terecht stond wegens het oproepen tot gewelddadig verzet in Indonesië, hield hij een redevoering (in druk honderd pagina's beslaand) waarin hij over de toepassing van dit artikel zeg: "Zegt een Indonesiër dat Spanje in 100 jaar voor de Filipijnen meer heeft gedaan dan Holland in 300 jaar voor Indonesië", dan zegt de justitie: kip ik heb je. Dit heet: "gevoelens van vijandschap, haat of minachting opwekken tegen de regering van Nederlands-Indië, althans Nederland". [55] Sukarno werd in 1930 door een Rechtbank in Bandung op grond van deze bepaling tot een gevangenisstraf van vier jaar veroordeeld. [56]

Van ingrijpender aard was de bevoegdheid van de gouverneur-generaal om in het belang van de openbare rust en orde iemand zonder enige vorm van proces te verbannen naar een plek ver weg in de archipel. De Arabist Snouck Hugronje, in Nederlands Indië werkzaam, had al in 1923, bij de herdenking van het 25 jarig ambtsjubileum van Koningin Wilhelmina, tegen een exorbitante

toepassing van die bevoegdheid als reactie op een geweldadige opstand in Tjilegon in het sultanaat Banten, ook 25 jaar geleden, gefulmineerd in een beroemd geworden artikel in de Gids "Vergeten Jubilés". Hij schrijft: "De Europese maatschappij in Indië, die in haar overgrote meerderheid naast, maar geheel buiten de Inlandse leeft, pleegt van die onverwachte barbaarse reactie geweldig op te schrikken. Zij wordt dan opeens vervuld van wraakzucht, van een generaliserend wantrouwen tegen de gehele wereld der Inlanders, die zij gewend was te beschouwen als een kudde makke schapen, maar waarvan zij nu een aantal zag optreden als dolle wolven. De aldus ontstane raspsychose beïnvloedt de militairen die het verzet onderdrukken, de rechters die de opstandelingen vonnissen, de bestuurders, die maatregelen nemen tot verzekering van der orde in de naaste toekomst". [57] De verbanningsplaats werd in de jaren twintig Boven Digul, gelegen in Nieuw Guinea, een infectiehaard van malaria. De NRC redakteur Dr Van Blankenstein die Boven Digul in 1927 bezocht, noemde het letterlijk een hel en trok de vergelijking: "Toen ik in het ver afgelegen kamp der veertien afgezonderden aankwam, kon ik mij verplaatst geloven in een der vreselijke strafkampen van de Franse deportatie-kolonie in Cayenne". [58] Dat was nog heilig bij hetgeen Sjahir (later lid van de Republikeinse regering en geïnterneerd geweest in Boven Digul) in zijn overigens zo gematigde en filosofische "Indonesische Overpeinzingen", die in 1945 bij de Bezige Bij in Amsterdam verschenen, er over had te zeggen. Hij schrijft in 1936: "De wetten hier in dit land kennen trouwens het instituut "concentratiekamp" nog niet officieel. Wat dat betreft is er hier nog een grote achterstand bij Duitsland, hoewel aan de andere kant Duitsland, voor wat betreft de inrichting van dit instituut nog veel had kunnen leren van de praktijken van Boven Digoel". [59]

De vooroorlogse kolonie had dus al een voorproefje van scherpe stellingname en repressie laten zien. Hoe ging dat tijdens en na de politionele akties? Ik zou ruwweg vier lijnen willen onderscheiden: het soldatenverhaal, het anti- soldatenverhaal, het politieke verhaal en het burgerverhaal. Zoals alle indelingen is het arbitrair, maar we kunnen er mee uit de voeten. Beginnen wij met het eerste.

Het soldatenverhaal

De Nederlandse bevolking stond in overgrote meerderheid achter de politionele akties. De berichtgeving werd gecensureerd om maar het positieve beeld van de hulpvaardige "jongens overzee" te benadrukken. [60] Oppositiekranten zoals De Groene, De Waarheid, Het Parool mochten niet onder de militairen worden verspreid. [61] Het Polygoon Wereldjournaal liet mooie filmfragmenten zien, waarbij die vertrouwenwekkende stem die nu in de Amsterdamse Metro op een bandje het volgende station aankondigt, zoiets zei als: "De stoere Nederlandse soldaten, die er opgewekt uitzagen hadden veel bekijks", als ze een desa binnen marcheerden. De correspondent van de katholieke De Maasbode laat een door hem in de kolonie geïnterviewde aalmoezenier over de familieleden die in Nederland naar dit journaal zaten te kijken, zeggen: "..het biddende thuisfront dat onzichtbaar steeds over al deze jongens waakt en de Zegen afsmeekt over het werk van de aalmoezeniers". Maar als de Indonesische generaal Sutomo zijn radiopropaganda verspreidt, schrijft De Maasbode: "Ha! "Soetomo spricht!" Soetomo, volgens de heren aanhangers van de blindemannetjespolitiek een charlatan. (...) Minstens eens in de week spreekt de grote Boeng Tomo.(...) Het geheel herinnert sterk aan de "Nazi-Kundgebungen". Herinnert u zich? Alleen is het koperen schallende koor der bazuinen: "Der Führer spricht! vervangen door de opwindendste Krontjongmuziek die ik ooit hoorde. (...) Hij doet mij aan Goebbels denken". [62] In "Op wacht in de Dessa" (dat ook tot de eerste golf gerekend kan worden) komen we de de angst voor de Oosterse dolle wolven van Snouck Hurgonje tegen: "Hij (de vaandrig) gaf later een uiteenzetting van de tactiek der opgezweepten fanatici en verklaarde hun blindelings geloof in hun onkwetsbaarheid. De soldaten luisterden en trachtten iets van dit Oosten te begrijpen. Het was anders dan zij zich hadden voorgesteld". De soldaten in dit boek

lezen elkaar met instemming OVW-er versjes voor met regels als: "Den Mof in Holland achterna gezeten, de schoften bleken fel op ons gebeten (...) Toen wij in Holland afgerekend waren, had de Jap een rekening bij ons staan (...) Ik heb de rimboe en het sawahveld, doorploegd achter terroristenbenden (...)". [63] En dan is er het verslag van Luitenant Generaal Mr H.J. Kruls die in 1947 een militaire inspectiereis langs de in de kolonie opgestelde troepenmacht onderneemt, dat zich als het eerste het beste reisverslag van een ex-planter die in de jaren zeventig zijn terugkeerreis naar Indonesië onderneemt, laat lezen: "Nu gaat het de bergen in, naar het gebied van het Irenebataljon. Een schitterende tocht over de hellingen van de Poentjak. Wat is Indië toch een prachtig land". Aan het slot van dit zoetsappige reisverhaal vat hij evenwel de kern van zijn inspectie, niet van het landschap, maar van de troep samen: "HOED AF VOOR ONZE MANNEN IN INDIE". [64] Kruls had er goed aan gedaan om te lezen wat Hatta in 1927 in "Recht en Vrijheid" over het Preangerlandschap had geschreven: "En zal het weder op het Preanger-bergland zijn, waar het eerste ochtendglorien der Indonesische Vrijheid zichtbaar zal worden?" [65] Dan had hij in zijn reisverslag de jongens kunnen waarschuwen wat hen nog te wachten stond.

Deze eerste golf wordt gevolgd door een vloed militaire herinneringsliteratuur. J.M.Verhoog, die er in 1989 een studie van heeft gemaakt, vermeldt honderden titels, vaak in eigen beheer en in kleine oplage uitgegeven. [66] Er rijst het beeld op van Hollandse streken die over de sawah's patrouilleerden. Er waren "het Amsterdamse bataljon", "De Tukkers", Het Haagse bataljon "de Valken", het Veluwebataljon "de Haantjes", en ga zo maar door. [67] De hypothese dat de desertie streekgebonden was, was misschien niet de sterkste, de troep te velde was stellig wel regionaal georganiseerd. Deze militaire memorabilia leveren titels op als "Wij waren in Jokja", "Friesland was hier", "Tussen Assen en Lahat".

In 1969 verschijnen tegenpublicaties tegen de negatieve stroom publiciteit die als gevolg van de Vara uitzending op gang komt, om de "ware" geschiedenis te beschrijven. [68] "Beschrijven" is zacht uitgedrukt; "beschermen" is beter. Dat brengt mij op de frustraties van de oud-militairen en het stilzwijgen waarmee zij werden geconfronteerd. Men zou dit het eerste soort stilzwijgen kunnen noemen. De oud KNIL soldaten en overige Indië-veteranen hebben in Nederland moeten strijden voor erkenning. Het heeft jaren geduurd voordat zij voor pensioenen in aanmerking konden komen. Deze groep heeft zich als het ware moeten "invechten" op het Monument voor de gevallen in WO II op de Dam. Een eigen monument werd pas in 1988 in Roermond opgericht. En dat herdenken is niet louter ceremonie: "Het herdenken van gesneuvelden is voor veteranen meer dan een eerbewijs. Het betekent het herbeleven van het verleden. Hierbij speelt de vraag of de gebrachte offers zin hebben gehad een grote rol". [69] Vanuit deze achtergrond is men ook actie gaan voeren tegen wat gezien werd als de verguizing van de geschiedenis, en met juridische middelen het eigen geschiedenisbeeld als het enige juiste gaan opeisen. Zo is er het Comité Geschiedkundig Eerherstel Nederlands Indië dat stelling heeft genomen tegen de eerste kritische Indië-delen (deel 11a) van de Jong, en zelfs aan de rechter heeft gevraagd uit te spreken dat de publicatie daarvan onrechtmatig was. Ook tegen deel 12, tweede helft, dat de politionele akties bespreekt is door oud-strijders geageerd. Met een beroep op de Wet Openbaarheid van Bestuur verlangden zij inzage in nog niet gepubliceerde delen van het manuscript proberen te krijgen. [70] Uit deze groep kwamen de protesten tegen de visumverlening aan Poncke Princen. Vanuit deze emotionele achtergrond moet ook de klacht van de oud-strijder bij het Leeuwarder Hof worden verklaard.

Het anti-soldatenverhaal

In juli 1947 liet de soldaat Koster in de Generaal Bons-kazerne te Grave op de WC een stapeltje van het blaadje "Een" achter dat ging over de geweldsexcessen op Zuid Celebes. Op de

voorpagina stond een kop: "Maak van onze jongens geen SS-ers". En in de tekst: "Verzet je ertegen dat onze kameraden in Indië tot beesten worden verlaagd". Wegens ondermijning van de krijgstuicht ging Koster natuurlijk meteen de bak in, maar aangezien het OM toen al slordige dagvaardingen maakte werd hij in hoger beroep wegens een ontoereikende tenlastelegging vrijgesproken. [71] Het krantenoverzicht bij de Excessennota laat zien dat er in die periode veel in de oppositiepapers werd geschreven. De "locus classicus" is wat dit betreft de brief van de reserve officier, die op 26 februari 1949 in de Groene schrijft over het platbranden van kampungs (hetgeen hij vergelijkt met de Duitse represaillemaatregelen te Putten) en andere excessen. [72]

Maar daarna bleef het dus betrekkelijk stil tot de Vara uitzending in 1969. Dit is het tweede soort stilzwijgen waar een groep mee werd geconfronteerd die zich juist de omgekeerde vraag als de eerste groep stelde: wat heeft het allemaal voor zin gehad? In 1969 kwam deze groep aan het woord. Genoemd werd al de studie van Hendrix en van Doorn waarin geweldsexcessen werden beschreven, maar waarin de schrijvers de geweldsexcessen vooral ook sociologisch proberen te analyseren en te verklaren. Zij beschrijven een represaillemaatregel waarbij 21 Indonesische gevangenen naar een plaats, waar Nederlandse soldaten waren neergeschoten, worden gebracht, om aldaar als voorbeeld te worden gefusilleerd: "In het begin had men weinig kritiek op de represaille. Later toonden enkelen minachting voor de genomen maatregel. Er werd gesproken over "moffenmethoden" (bedoeld: "nazimethoden"). [73] In 1969 verscheen het boek van J. Zwaan "Soldaat in Indië", een harde kritische soldaten-roman, met veel dialogen tussen militairen die de het verraad der politici aan de kaak stellen, en met veel beschrijving van geweld. Bij het neerschieten van een zieke inlander door een Nederlandse sergeant: "Dit is moord! Wat voor barbaren zijn jullie eigenlijk? Hebben jullie dan niets geleerd van de Duitsers?". Maar even verder wordt het aan stukken snijden van een Nederlandse soldaat door de Indonesiers beschreven. Een majoor, verontwaardigd over het optreden van Nederlandse soldaten: "...laat die kerels op rapport komen. Zijn ze gek geworden? Commandeer ik soms een comp. SS-ers?" En elders zegt een van de personages: "Jullie met je gezwam over de oorlog; al dat gezwets over verzet en concentratiekampen begint me ellenlang de keel uit te hangen. Als je die OVW-ers hoort, zijn ze tijdens de bezetting allemaal helden geweest. Na de oorlog gedroegen ze zich even beroerd als de moffen en gingen in dienst om in Indië de beest uit te hangen.(...)Ik heb ze meegemaakt hier, hoor, die Glasgowfascisten". En dat laatste was een kennelijk rondzingende uitdrukking voor het OVW-er kader dat in Glasgow was opgeleid. [74]

De Walgvogel van Jan Wolkers uit 1974, dat deels over de lotgevallen van de hoofdpersoon in de politionele akties handelt, bevat voor de liefhebber fors aangezette vergelijkingen tussen Nederlandse politici uit die tijd en Duitse politici uit WO II, meestal komend uit de mond van communisten.

Nadien volgt, wat Van Doorn de "weg terug" heeft genoemd. [75] Dit zijn egodocumenten en radio- en televisiereportages, waarin oorlogsveteranen schuld bewust naar de plaats des onheils terugkeren: Reportages over de oud-militair in de sawah, veertig jaar later, die bekend dat daar het vreselijke feit, waarvan hij mededader was, is voorgevallen. [76] In zekere zin behoort "De laatste Tyfoon" van Boomsma tot dit genre, omdat de hoofdpersoon de weg terug in de geschiedenis maakt in het voetspoor van de vader (oud-strijder).

Het politieke verhaal

De politieke discussie over dit onderwerp was in 1945-1948 in Nederland hevig en dat was de repressie ook. Enkele voorbeelden. De Vereniging Indonesië (de vereniging van de Indonesische studenten in Nederland) organiseerde in de maanden na de onafhankelijkheidsverklaring in 1945 manifestaties in Nederland. Daarbij werd de Indonesische vrijheidsstrijd, tot verontwaardiging

van Europese toehoorders, vergeleken met de Nederlandse vrijheidsstrijd tegen de Duitsers. Sommige manifestaties eindigden in gevechten tussen Nederlandse en Indonesische studenten. [77] In maart 1948 werd de opvoering van het anti-koloniale toneelstuk Jan Pieterszoon Coen van J.J. Slauerhoff door de Amsterdamse burgemeester d'Ailly met instemming van de Amsterdamse gemeenteraad verboden. [78] Maar er was ook repressie van uitingen van de rechterzijde. We zijn reeds het Comité Rijkseenheid tegengekomen. Haar woordvoerder Gerbrandy had in de zomer 1947 voor de NCRV radio opgeroepen om de republiek een kopje kleiner te maken. De regeringscommissaris voor de radio legde daarna Gerbrandy in september van dat jaar een twee maanden durend spreekverbod op. [79] Dat waren nog eens tijden: Een gerespecteerde ex-premier van de Londense kabinetten werd als een anti-revolutionaire oproerkraaijer gewoon een paar maanden de mond gesnoerd!

Daarna volgt een constante stroom publikaties, eerst de politieke memoires en dagboeken, dan de evaluerende en analyserende studies, steeds dedetailleerder. Dit is het minst gepolariseerde deel van de openbare discussie, al blijft er de verschillende invalshoek tussen links en rechts. Het interessante van de parlementaire discussie over de Excessennota is dat dezelfde breuklijn in de discussie tussen links en rechts uit de jaren veertig nog steeds waarneembaar is. De christelijke partijen vinden de excessen erg, maar aanvaardbaar. De CPN fulmineert, en schreeuwt het uit dat ze het altijd al heeft gezegd. De PvdA is kritisch en verontwaardigd, maar torst een regeringsverantwoordelijkheid voor de betrokken periode met zich mee.

Gezwegen is er in dit verhaal niet. Er is door de meerderheid, geconfronteerd met de feiten, geen politieke verantwoordelijkheid genomen.

Het verhaal van de burgers

Hieronder versta ik het verhaal waarin het militaire ingrijpen niet het hoofdonderwerp is, om maar eens met een juridische volzin te beginnen. Het gaat om zo te zeggen over de literatuur, al gaat het natuurlijk niet alleen daarover. [80] In de eerste lijn zijn een aantal markante voorbeelden te noemen, hoewel ik hier eigenlijk in de vooroorlogse koloniale periode met het "Land van Herkomst" van Eddy Du Perron, in het bijzonder het hoofdstuk over de Acehstrijder Arthur Hille, zou moeten beginnen. Toch maar een citaat uit dat hoofdstuk waarin de Acehcommandant de troep toespreekt: "Kinderen, morgen krijgen wij onze kans; bedenk dat een mens maar een mens is en een klewang maar een klewang. Wij hebben onze mensen en onze klevangs, en degenen van jullie die van zijn karabijn geen gebruik maakt en alleen klewang voor klewang stelt, daar zal ik tevreden over zijn. Maar degenen die ook zijn klewang in de scheep laat en zijn vijand met de blote hand wurgt of de strot afbijt, daar zal ik trots op zijn en die zal zich eerst met recht mijn kind mogen noemen". [81] Dolle Westerse wolven tegenover dolle Oosterse wolven. Het geweld was al bekend uit de Acehoorlogen, en voor WO II beschreven zonder aanstootgevende historische vergelijkingen: juridisch niets op aan te merken.

"Ik ben de bruidegom zoete boeroeboedoer
hoeveel wreekt de bruidegom de bruid
als op Java plassen bloed zij stuiptrekt
uitbuiters hun buit haar ogen oesters inslaan en uitbuit",

dat dichte Lucebert in een gedicht dat gedateerd is 19 december 1948, het begin van de tweede politieke aktie. [82] Hij vertolkte daarmee de afschuw van links over de dekolonisatie-politiek van de Nederlandse regering. Poëzie, ongevaarlijk.

In datzelfde jaar verscheen Oeroeg van Hella Haasse. Het is het weemoedige verhaal van de

jeugd in de tropen, de herinnering aan de vriendschap met de Indonesiër ("Oeroeg was mijn vriend"), en het uit elkaar groeien van die vriendschap door de externe politieke omstandigheden, die worden aangeduid met "de wanordelijke toestand aldaar". De hoofdpersoon zegt geen koloniale gevoelens te koesteren, maar gevoelens van saamhorigheid. Ook hier het Preanger landschap, aanmerkelijk beter in beeld gebracht dan door generaal Kruls ("de blauwe wolkschaduw over het laagland"). Het is de terugtocht naar de Indische jeugd, vervuld van gevoelens van vriendschap voor land en volk, maar Oeroeg is een vijand geworden. Veel natuur en weinig politiek. Mooi en ongevaarlijk.

In 1953 kwam "Het laatste uur" van Albert van der Hoogte uit dat met grote instemming door de vaderlandse literaire kritiek werd begroet. Een Officier van Justitie werkzaam op Java, in de periode 1945-1950, tobt over zijn lotsbestemming waarover hij veelvuldig met de pastoor van gedachten wisselt. "De wereld van vroeger is voorbij. Het oude Indië bestaat niet meer; wat er nu is, is alleen een ravage, een triest skelet. Waarom leef ik nog? Alles is vergaan en ineen gestort. Niet alleen mijn eigen leven, maar de hele wereld". En passant vinden er enige executies van doodstraffen plaats. Zoals die van de Madoerees Pak Romat, verdacht van moord. Het gaat om een ordentelijke procedure, zodat er eerst een verhoor plaats vindt waarin de verdachte tot volle tevredenheid van de Officier aan de waarheidsvinding meewerkt: "De antwoorden kwamen rustig, ondubbelzinnig, zonder sluwheid. De oermens gaf zich zoals hij was. Wat hij zei was waar. Niet uit liefde voor de waarheid, maar omdat hij de leugen niet kende. Evenmin als het dier". [83] In de jaren vijftig in Nederland een literair succes.

Dat gaat goed, denkt de lezer. Alle visies komen in die periode vrijelijk aan bod. Mis! In 1951 was de roman "Ik heb altijd gelijk" van W.F.Hermans verschenen. Dat boek begint met de kater van de thuiskomende Indië-dienstplichtige Lodewijk Stegman. Hij behoort tot de categorie voor wie het allemaal geen zin heeft gehad. Een van de personen zegt in eerste hoofdstuk: "Zes jaar geleden had iedereen een grote mond dat ze in Duitsland moesten werken. En nou ben je er op uitgestuurd door je eigen regering, voor Piet Snot. Altijd een grote smoel over Hitler hadden ze! In Nederland zou geen Hitler mogelijk zijn!" Het gefulmineer gaat nog een tijdje door, maar dan ontaardt de walging van de dienstplichtigen tegenover dit Nederland, dat hen op een zinloze tropenmissie heeft gestuurd, zich in volle omvang: "De katholieken! Dat is het meest schunnige, belazerde, onderkruiperige, besodemieterde deel van ons volk! Maar die naaien er op los. Die planten zich voort! Als konijnen, ratten, vlooiën, luizen. Die emigreren niet! Die blijven wel zitten in Brabant en Limburg met puisten op hun wangen en rotte kiezen van het ouwels eten". [84] Het eerste hoofdstuk verscheen in het literaire tijdschrift Podium. Het veroorzaakte grote verontwaardiging in de katholieke pers, die voor de gelegenheid ook obscure literaire blaadjes las. Aan de schandpaal er mee! En jawel: die passage was dus goed voor een strafvervolgning, gelast door de katholieke Minister van Justitie. [85] De Officier vroeg en verkreeg vrijspraak die later door het Hof Amsterdam werd bevestigd. Het loopt met schrijvers in Nederland meestal beter af dan met tuchtondermijnende dienstplichtigen.

Er is in dit verband nog de laatste categorie van zwijgen te vermelden. Dat betreft de burgerslachtoffers die uit de Jappenkampen kwam. Evenals de oorlogsveteranen liepen zij tegen de muur op in een samenleving die maar een soort oorlogsleed kende: de oorlog met Duitsland. De schrijver Alberts heeft dat fraai onder woorden gebracht: "Wanneer men -en dat kwam heus vaak genoeg voor- zo vriendelijk was een vandaarginds teruggekeerde landgenoot naar zijn Japanse kampervaringen te vragen, dan hoefden we alleen maar ons gebrek aan eten te vermelden of ze zaten een paar minuten van onze hongerzomers in hun winter". [86] Evenals de oorlogsveteranen hadden zij niet hun "lieux de mémoire". Met veel moeite heeft de stichting Nationaal Indië monument in 1988 in Den Haag een monument geplaatst gekregen. Het staat op een grasveld bij een vijver, niet op een typische monumentenplaats, zoals op een plein. De plek

heeft iets van: zet het dan daar maar neer. Toch onderscheidt het zich van alle andere WO II monumenten in Den Haag doordat er het hele jaar door grote hoeveelheden bloemen liggen.

Deze categorie verdient in het kader van dit verhaal vermelding omdat de vergelijking tussen de Duitse en de Indische situatie terugkeert als gevolg van de laatste jaren loskomende herinneringsliteratuur over Japanse kampen, ook in de literatuur ("Bezongen rood" van Jeroen Brouwers). Het is wat ik de "ergheids" discussie zou willen noemen. Wat was nu erger: het Duitse concentratiekamp of het Jappenkamp? Rudy Kousbroek heeft zich als de discussieleider over dit onderwerp opgeworpen. [87] Je vraagt je af wat het uit maakt: de Japanse kampen waren geen vernietigings fabrieken, zoals de Duitse, degenen die er het beste deel van hun leven hebben doorgebracht hebben er niettemin groot leed en schade van ondervonden. [88] En toch is dat het interessante. Kennelijk hebben wij er in openbare discussie's behoefte aan om dit soort vergelijkingen te maken.

Vrijheid van meningsuiting; pluralisme en het spook van de geschiedenis

Het spook van de geschiedenis

Wij lezen opnieuw de zin "Zij waren geen SS-ers, maar zij konden door wat zij deden er wel mee worden vergeleken", en kunnen haar nu beter in het geschiedsverhaal plaatsen. Zij die aan de politieke actie's meededen werden geconfronteerd met iets wat zij kenden uit het naaste Europese verleden en zij maakten dan ook voortdurend vergelijkingen tussen de twee historische perioden. Die vergelijking lag in de jaren veertig letterlijk voor de hand. Ook toen werd zij als pijnlijk ervaren. Illustratief is de ongehoorzaamheidsdaad van de drie mariniers die weigerden een kampung in brand te steken, en illustratief is de soldaat die over dit soort feiten in de Groene schreef. De stelling was: Wat daar gebeurde was net zoiets als de Duitse represaille maatregelen in Putten. Neen, zeiden Nederlandse juristen die op dat moment over niets anders nadachten dan de ethische houdbaarheid van het "Befehl ist Befehl": wat daar gebeurde was niet te vergelijken met Putten, dat daar was oorlog (gezagsherstel in de kolonie), en dan dien je als militair te gehoorzamen. We moeten de dingen niet met elkaar verwarren.

Wij zijn inmiddels wat verder in de geschiedenis, maar grootgebracht met een aan de bezettingstijd ontleende buiten proportie opgeblazen "goed/fout" conceptie over hoe mensen dienen te handelen, waarbij WO II het ijkpunt is gebleven. WO II maakt meer deel uit van het nationale geschiedsverhaal dan de koloniale periode en zelfs meer dan de zoveel aktuelere, maar verweg gebleven Vietnamoorlog. Toch is ook die oorlog aan het arsenaal van morele categorieën toegevoegd. De verfilming van Oeroeg in 1993 liet verbrandingsscenes van kampungs zien met een duidelijke verwijzing naar de Amerikaanse Vietnam-film Apocalypse Now. De vergelijking "My Lai" viel. [89] Toch komt dat minder hard aan. Het platbranden van huizen in Putten is "hier" gebeurd, de politieke actie's vallen "buiten" de Nederlandse geschiedenis, en My Lai is op de televisie gebeurd, tussen twee soapseries. Amerikaanse mariniers komen ons te hulp, zoals het Nederlandse leger in 1946 de kolonie in nood te hulp snelde. Bij de term SS-ers slaan alle stoppen van een door onze Europese ervaringen geconditioneerd moreel afweersysteem door.

In de post-koloniale verhoudingen krijgt de vergelijking nog de extra lading van de omkering van het historische perspectief. De volkeren die zich ontteden van het koloniale bewind bestookten de Westerse overheerser met hun eigen morele maatstaven. Hatta, Sjahrir en Sukarno citeren Nederlandse progressieve schrijvers, zoals Henriette Roland Holst, en andere Europese schrijvers "tegen" de Nederlanders. Vooral Sjahrir, geschoold in de West Europese culturele traditie, is er

een boeiend voorbeeld van. In de huidige literatuur, met name de Angelsaksische, is die omkering steeds duidelijker waarneembaar. De hoogleraar vergelijkende literatuurwetenschap Edward W. Said heeft dat genoemd "the empire writes back". [90] Je zou dit een draai van 180 graden in de geschiedenis kunnen noemen: de (ex)kolonies die de Westerse (cultuur)geschiedenis in het dekolonisatieproces tegen het Westen uitspelen. Maar dan is er het moment dat de geschiedenis als het ware nog eens 180 graden draait: nazis beroepen zich op de wandaden begaan in de Westerse koloniatiegeschiedenis om bestraffing voor hun eigen misdrijven te ontgaan. Dat gebeurde in het Klaus Barbie proces in Frankrijk.

De Nazi kampbeul Klaus Barbie stond in 1987 in Frankrijk terecht. Hij werd verdedigd door de half-Vietnamese advocaat Jacques Vergès, een van de beroemde Franse strafpleiters. Er waren meer uit de derde wereld afkomstige advocaten in dit proces betrokken. In dat proces in Lyon werd de Franse koloniale geschiedenis door de verdiging ten tonele gevoerd tegen de Europese geschiedenis. "Stel U voor", schrijft de Franse filosoof Alain Finkelkraut, "dat de advocaten van Göring, Frank en Kaltenbrunner in Neurenberg, de "Voyage au Congo" van Gide citerend, hun cliënten hadden vrij gepleit door een verwijzing naar de misdrijven door de Westerse wereld begaan in hun koloniale geschiedenis. Die groteske scene is onvoorstelbaar, maar zij deed zich in Lyon voor als gevolg van de spectaculaire botsing tussen advocaten met een derde wereld ervaring en een Nazibeul". [91] Inderdaad: daarmee vergeleken is de opmerking van de Australische afgevaardigde over Hitler, toen Nederland in 1948 in de Veiligheidsraad in de beklagdenbank zat, nog maar kinderspel.

Pluralisme en vrijheid van meningsuiting

Je kunt een historisch feitencomplex op verschillende manieren beschrijven en interpreteren. Dan kun je doen door de stijl en door de keuze van de substantieven en de adjectieven (in de gegeven voorbeelden o.a.: Du Perron, Snouck Hurgonje). Vervolgens kun je er een moreel waardeoordeel over uitspreken. Gaat het over politiek en geschiedenis dan kun je vergelijkingen gaan maken: dat is net zoiets als. Dat is het punt waar de verontwaardiging opvlamt en de meningen beginnen te botsen. Het spook van de geschiedenis neemt dan bezit van onze actuele discussie en de morele plaatsbepaling van de deelnemers. Met Voltaire: het zijn niet de feiten maar de termen die de menselijke geest mobiliseren. Nee, ze kunnen niet worden vergeleken met SS-ers. Ja, ze kunnen wel worden vergeleken met SS-ers.

In Europa wordt aan de vrijheid van meningsuiting inhoud gegeven door de uitspraken van het Hof voor de Rechten van de Mens in Straatsburg. Het Hof interpreteert Art. 10 EVRM niet alleen vanuit een pluralistisch conceptie, maar ook vanuit de opvatting dat de vrijheid dient om in zaken van openbaar belang de meningen te mobiliseren. Meningen zijn niet alleen positief. In de terminologie van het Hof dient de vrijheid van meningsuiting er ook voor om meningen te uiten "that offend, shock or disturb". [92] In dat kader heeft het Hof ook steeds duidelijker gemaakt dat waarde-oordelen herleidbaar zijn tot iemands overtuigingen, maar niet kunnen worden bewezen, en daarom in de discussie vrij moeten worden gelaten. [93] Die jurisprudentie is wel bij uitstek van toepassing op de oordelen over ons post-koloniale verleden. [94] De vergelijking waar het hier over gaat "schokt", omdat zij een kortsluiting veroorzaakt tussen verschillende geschiedbeelden.

Het Hof oefent in dit gebied een integrale controle uit op de belissingen van de nationale rechters. Meestal wordt de verdagsschennis van art 10 EVRM door de nationale overheden begaan in smaadzaken. Maar in het geval Castells (de Baskische politicus die de Spaanse regering had beledigd) ging het om een Spaanse strafbepaling die veel leek op art. 153 bis van het Indische

Wetboek van Strafrecht, als ik mij eens een ongepaste vergelijking mag veroorloven. [95]

Slot

Dit stuk ging niet over het mooie in het voormalige Nederlands Indië en het goede dat daar tot stand is gekomen. Dit stuk ging ook niet over de problemen die de assimilatie van Indische Nederlanders en Nederlandse Indiërs, in de eerste en tweede generatie heeft opgeleverd. Dit stuk ging tenslotte ook niet over de huidige politieke en staatkundige toestand in Indonesië, en over de manier waarop de Indonesische regering, net zoals de Nederlandse koloniale overheid destijds met dissidenten is omgegaan. De positie van de schrijver Pramudya Ananta Tur is voldoende bekend. [96] Dit stuk ging over het Nederlandse dekolonisatieverleden en de krampachtige manier waarmee sommigen daar nog steeds mee omgaan.

In januari 1994 bewoog een Nederlandse parlementaire delegatie zich behoedzaam door Jakarta om de beschadigde betrekkingen weer op te poetsen. De Indonesiërs hebben zich ontdaan van de historische last van het verleden en vinden dat dat ook van Nederlandse zijde zou moeten gebeuren. Zij zijn daarvoor best bereid om met parlementariërs een filosofische discussie over grondrechten te voeren. Of het Nederlandse domineesland zich zo gemakkelijk van het verleden kan bevrijden, is de vraag. Na verdringing komt schuld. Maar voor wat de grondrechten betreft, zou ik zeggen: breng de filosofie eerst maar eens in eigen land in de praktijk!